

*Антоніна Волосенко,
аспірант
кафедри педагогіки та психології
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

ЗМІСТ ТА СУТЬ ПОНЯТТЯ ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВЧИТЕЛЯ

Висвітлено теоретичні аспекти творчої самореалізації вчителя. Проаналізовано стан дослідженості в педагогічній теорії поняття «самореалізація вчителя». Розкрито суть та основні характеристики цього феномену. Визначено суть та зміст поняття «творча самореалізація вчителя». Акцентовано увагу на: форми творчої самореалізації (потенційна та актуальна); структурні компоненти творчої самореалізації (мотиваційно-цільовий, психолого-педагогічний, функціонально-діяльнісний), згруповані у підсистеми якості особистості, що сприяють творчій самореалізації вчителя (підсистема спрямованості, підсистема характерологічних особливостей особистості, підсистема творчих умінь, підсистема індивідуальних особливостей психічних процесів).

Ключові слова: самореалізація вчителя, творча самореалізація вчителя, форми, структурні компоненти, якості особистості.

Отражены теоретические аспекты творческой самореализации учителя. Проанализировано состояние исследованности в педагогической теории понятия «самореализация учителя». Раскрыта суть и основные характеристики этого феномена. Определена суть и содержание понятия «творческая самореализация учителя». Акцентировано внимание на: формы творческой самореализации (потенциальная и актуальная); структурные компоненты творческой самореализации (мотивационно-целевой, психолого-педагогический, функционально-деятельный), сгруппированные в подсистемы качества личности, которые способствуют творческой самореализации учителя (подсистема направленности, подсистема характерологических особенностей личности, подсистема творческих умений, подсистема индивидуальных особенностей психических процессов).

Ключевые слова: самореализация учителя, творческая самореализация учителя, формы, структурные компоненты, качества личности.

The theoretical aspects of self-realization are highlighted. The level of its research in pedagogy is analyzed. The author reveals the essence and main characteristics of this phenomenon. The essence and content of the teacher's

creative self-realization are defined. The author focuses on forms of self-realization (potential and actual), structural components of self-realization (targeted, psycho-pedagogical and functional), grouped features of character which lead to creative self-realization of the teacher (a sub-system of direction, a sub-system of individual character peculiarities, a sub-system of creative skills and a sub-system of individual mental peculiarities).

Key words: *teacher's self-realization, teacher's creative self-realization, forms, structural components, personality's qualities.*

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки формується нова парадигма освіти й виховання, яка передбачає створення психолого-педагогічних умов, сприятливих для формування активної, самостійної, творчої особистості, здатної до самоствердження та самореалізації. Перехід навчальних закладів у режим інноваційного розвитку, зміна стилю взаємодії учасників педагогічного процесу та інші нововведення, з одного боку, підвищили рівень вимог до професійних якостей учителя, а з іншого боку, надали йому більшу свободу вияву своєї індивідуальності. Нині постає потреба у педагогічних працівниках, здатних управляти власним життям, знаходити нестандартні рішення поставлених задач, критично мислити, оцінювати ситуацію та власні можливості й бути готовим до самовдосконалення та творчої самореалізації в професійній діяльності.

У сучасній педагогіці проблема самореалізації особистості досліджувалася такими вченими, як Л. Антропова, І. Зязюн, В. Андреев, М. Боритко, В. Сластьонін, І. Ісаєв та ін. Окремі аспекти даної проблеми висвітлені в ряді дисертаційних робіт вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, педагогами вивчаються зовнішні та внутрішні умови професійної самореалізації (Т. Маслова), готовність вчителя фізичної культури до педагогічної самореалізації (С. Філімонова), модель самореалізації викладача вищого навчального закладу (Н. Лосєва) та ін. Предметом спеціального вивчення стали фактори та бар'єри творчої самореалізації заступника директора (А. Сафіна), педагогічні умови творчої самореалізації молодого вчителя (М. Ситнікова), творча самореалізація вчителя в умовах інноваційної школи (І. Золотухіна) зміст та педагогічні умови формування творчої самореалізації майбутнього вчителя (О. Єфімова).

Мета даної статті полягає у розкритті суті та змісту поняття «творча самореалізація вчителя».

Теоретичні передумови вивчення самореалізації особистості вчителя містяться в гуманістичних ідеях і поглядах педагогів-науковців, які акцентують увагу на творчі сили і потенціал людини, базованих на визнанні цінності учня й вчителя як самодетермінованої особистості та визначенні суб'єктів педагогічної взаємодії як вільних, відповідальних у процесі співтворчості (А. Макаренко, В. Сухомлинський, Л. Толстой). Як зазначає С. Ємельянец, завдання сучасної педагогіки полягає у пошуку

тих властивостей особистості, які сприяють побудові конструктивної та розвивальної взаємодії учасників освітнього процесу. Такою властивістю, на думку автора, і є самореалізація, що формується в результаті відображення у психіці успішної взаємодії людини з об'єктивною реальністю [3].

Аналізуючи різні підходи до визначення суті поняття «самореалізація вчителя», можна зазначити, що самореалізація виступає одночасно як характеристика цілісності його особистості та рівня його соціальної активності, що має прояв у педагогічній майстерності, творчості, професійно-педагогічній культурі.

У педагогіці самореалізація розглядається ще й як: джерело натхнення в пошуках сенсу життя, духовного зростання (Л. Антропова), сенс людського життя, фундаменту людського щастя в єдиному, цілісному матеріально-духовному світі й основу продовження власного «Я» у пам'яті людства (Б. Гершунський), заключний етап процесу саморозвитку особистості, результат успішного вирішення поставлених завдань (В. Андрєєва, І. Харламов), шлях саморозкриття (Л. Брильова), найбільш складний вид діяльності, в якому формуються такі особистісні новоутворення, як здатність до формування мети, до проектування методу досягнення (А. Коротков).

За визначенням Л. Бурої самореалізація особистості – це продуктивна діяльність, спрямована на досягнення особистісних, групових чи суспільно значущих цінностей, внаслідок чого розкриваються культура і соціо-психологічні характеристики самої особистості, її потенційні задатки і ментальність, рівень появу яких обумовлений якісними відносинами з соціальною системою та обставинами [2]. Отже, самореалізація вчителя відбувається в процесі професійно-педагогічної діяльності, що передбачає його безпосередню взаємодію з іншими учасниками навчально-виховного процесу та вимагає розкриття внутрішнього потенціалу, формування стійких якостей особистості, активної позиції та творчого підходу у вирішенні поставлених педагогічних задач.

Сегеда Н. у результаті вивчення еволюції поняття «самореалізація особистості» визначає основні характеристики цього феномену, який ґрунтується на самопізнанні власного потенціалу, спрямованості на саморозвиток особистості на підставі самовизначення, на досягненні компетентності, самоорганізації (як мобілізації власної мотивації, когнітивних ресурсів, поведінкової активності), ототожненні з творчою діяльністю; визначається предметною реальністю соціально значущого внеску особистості в обрану сферу життєдіяльності, відповідальністю особистості за його наслідки [8]. Спираючись на роботи С. Барановської, І. Зязюна, І. Колеснікової, А. Маркової, В. Муляра, І. Невського, О. Олексюк, Н. Осухової, Г. Падалки, О. Рудницької та інших, автор у своєму дисертаційному дослідженні виокремлює змістовний (внутрішній) і

операційно-процесуальний (зовнішній) плани структури механізму самореалізації, який є одночасно необхідною умовою і структурою елементів, що доповнюють і розвивають ланки процесу розгортання й виявлення індивідуального професійно-педагогічного потенціалу вчителя та складають інтегративну єдність когнітивного, мотиваційно-ціннісного, вольового, комунікативного, творчо-самодіяльного компонентів.

Шляхом зіставлення професійної самореалізації вчителя з категорією педагогічної діяльності Н. Сегеда обґрунтовує думку про те, що сутність самореалізації вчителя концентрується в його професійній індивідуальності та визначається як усвідомлена, цілеспрямована об'єктивна індивідуального професійно-педагогічного потенціалу вчителя в педагогічному процесі співтворчості з учнями. Результатом зазначеного процесу є особистісний розвиток його учасників.

Отже, самореалізація особистості вчителя є необхідною і обов'язковою умовою його успішної професійної діяльності, вдосконалення педагогічної майстерності та особистісного зростання.

З огляду на те, що педагогічна діяльність розглядається як творчий процес, вважаємо доцільним і необхідним розкрити зміст поняття саме творчої самореалізації особистості вчителя.

Праця сучасного вчителя вимагає постійного оновлення форм, методів та засобів педагогічної діяльності, що в свою чергу передбачає активність, ініціативність та реалізацію творчих здібностей з боку вчителя. Саме оригінальність, креативність та творчий підхід до навчання роблять процес отримання знань цікавим і результативним, а діяльність вчителя майстерною та досконалою. Як підкреслює І. Раченко, педагогічна творчість учителя – це процес створення передового досвіду, в якому виділені чотири рівні творчості: професійне становлення, стихійне самовдосконалення, планомірна раціоналізація та рівень оптимізації процесу і результатів праці.

За визначенням сучасного словника з педагогіки поняття «творчість» трактується як «діяльність, результатом якої є створення нових, оригінальних і більш довершених матеріальних та духовних цінностей, наділених об'єктивною та суб'єктивною значущістю». Педагогічна творчість розглядається як педагогічна діяльність, «що відрізняється своєю новизною і оригінальністю та передбачає створення (формування, виховання) творчої особистості, яка вирізняється неповторністю, унікальністю» та включає наукову творчість і практичну діяльність з метою розробки нових методів, прийомів, форм та засобів навчання [11].

Загвязинський В. до умов творчої діяльності педагога відносить наявність у нього наступних якостей: високий рівень наукової та професійної компетентності вчителя, розвиток педагогічного мислення, прагнення до творчого пошуку, володіння педагогічною технікою, педагогічний досвід та достатній рівень розвитку інтелектуальних умінь (бачення проблеми, гнучкість, самостійність, критичність мислення,

здатність до оціночної діяльності) [5].

Ми поділяємо точку зору О. Теплової, яка стверджує, що педагогічна творчість допомагає розкрити внутрішній стан учителя, його думки, емоції, багатомірне сприйняття навколишнього світу. Педагогічна творчість як самостійна здатність створювати щось нове й оригінальне, залучає вчителя до продуктивної діяльності, в якій він звільняється від застарілих стереотипів, усталених правил і уявлень, шукає свій шлях до самопрояву [12].

Ряд авторів визначають творчу самореалізацію вчителя як процес реалізації його творчих здібностей в процесі професійно-педагогічної діяльності. Так, на думку І. Золотухіної, творча самореалізація вчителя передбачає «включення його в педагогічну творчість, в процесі якої учитель здійснює творчі задуми у вирішенні інноваційних завдань, що сприяє повноцінній реалізації своїх здібностей» [7]. В. Андрєєв у своєму дослідженні розглядає творчу самореалізацію вчителя як «процес здійснення його творчих задумів заради досягнення поставлених цілей у вирішенні особистісно-значущих педагогічних проблем, що сприяє максимальному вираженню свого творчого потенціалу» [1]. С. Філімонова характеризує творчу самореалізацію вчителя як багатогранний процес здійснення, реалізації своїх можливостей, здібностей у професійно-педагогічній діяльності [14].

З позиції акмеологічного підходу розглядає творчу самореалізацію особистості вчителя М. Ситнікова, яка визначає її як процес самоздійснення творчого потенціалу вчителя в професійній діяльності та процес трансформації його загальної педагогічної культури, спрямований на розвиток системи культурних цінностей особистості учня [10]. Тобто, творча самореалізація вчителя має забезпечувати не лише самовираження творчої сутності особистості вчителя, а й гармонійний розвиток учня.

Дещо інший підхід у розкритті суті та змісту творчої самореалізації вчителя знаходимо у дисертаційному дослідженні О. Єфімової [4]. Спираючись на твердження (керуючись думкою), що творча самореалізація вчителя – це процес неперервний і безкінечний, автор говорить про дві форми її існування: потенційну та актуальну. В основі потенційної форми творчої самореалізації вчителя лежить його творчий професійний потенціал, який представлений комплексом якостей особистості, що можуть забезпечити високий рівень творчої самореалізації, та сутнісні сили, що охоплюють соціальний та педагогічний досвід учителя, міру його педагогічної активності, здатність до рефлексії та внутрішній діалогізм. Тобто, творча самореалізація вчителя можлива за наявності у нього сформованих необхідних якостей особистості та

Актуальну форму творчої самореалізації вчителя дослідниця розглядає як структурний механізм розкриття його творчого професійного потенціалу, вираженого у двох аспектах: змістовно-смысловому та

технологічному. Змістовно-смісловий аспект містить в собі ті функціональні складові (потреби, мотиви, інтереси, цілі), які надають педагогічній діяльності професійно-ціннісної спрямованості та особистісної значущості. Технологічний аспект визначається способами (педагогічна активність і педагогічна творчість) та засобами (самонавчання, самовиховання) реалізації та вираження творчого потенціалу особистості вчителя в професійній діяльності. Отже, творча самореалізація особистості передбачає формування у вчителя необхідних якостей особистості, активної позиції та цілеспрямованості, а також опредметнення сутнісних сил, реалізацію творчого потенціалу та вираження себе в професійній діяльності.

Усова С. визначає творчу самореалізацію вчителя як процес і результат самовдосконалення, що діалектично поєднує в собі сукупність трьох взаємопов'язаних компонентів: мотиваційно-цільовий (здатність фахівця ставити цілі і наявність мотиву їх досягнення), психолого-педагогічний (педагогічні здібності і професійні компетентності, що характеризують професіоналізм учителя і необхідні для здійснення педагогічної діяльності), функціонально-діяльнісний (можливість виконання всіх необхідних функціонально заданих трудових операцій) [13].

Механізм творчої самореалізації, що включає самопізнання, самосвідомість, самоусвідомлення, саморегуляція, самооцінка, самоорганізація, самоактивність, розкриває А. Зайцева, наголошуючи на тому, що «у своїй інтеграційній формі ці структурні утворення виступають у формі «Я-концепції» як духовної основи здатності особистості до творчої самореалізації» [6].

Більшість дослідників пов'язують процес творчої самореалізації особистості в діяльності з розвитком якостей суб'єкта цієї діяльності. Тобто, здатність вчителя до самореалізації залежить від сформованих у нього якостей особистості. Так, С. Сисоєва наголошує на комплексному розвитку творчих якостей особистості, що сприяють її самореалізації у житті і професійній діяльності [9]. Автор визначає якості особистості, беручи за основу особливості її психічних процесів, характеру, спрямованості, творчих умінь та групує їх у чотири підсистеми:

1. Підсистема спрямованості: позитивне уявлення про себе (адекватна самооцінка), бажання пізнати себе, творчий інтерес, допитливість; потяг до пошуку нової інформації, фактів; мотивація досягнення.

2. Підсистема характерологічних особливостей особистості: сміливість; готовність до ризику; самостійність; ініціативність; впевненість у своїх силах та здібностях; цілеспрямованість; наполегливість; вміння довести почату справу до кінця; працелюбність; емоційна активність.

3. Підсистема творчих умінь: проблемне бачення; здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей; здатність до дослідницької діяльності; розвинуте уявлення, фантазія; здатність до виявлення протиріч;

здатність до подолання інерції мислення; уміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію; здатність до міжособистісного спілкування.

4. Підсистема індивідуальних особливостей психічних процесів: альтернативність мислення; дивергентність мислення; точність мислення; готовність пам'яті; асоціативність пам'яті; цілісність, синтетичність, свіжість, самостійність сприйняття; пошуково-перетворюючий стиль мислення.

Узагальнюючи, можна зазначити, що творча самореалізація вчителя – це безперервний, цілеспрямований процес максимального розкриття творчих здібностей в процесі професійної самодіяльності, що передбачає формування в особистості вчителя комплексу необхідних якостей; актуалізацію внутрішніх ресурсів, активність та креативність у вирішенні нестандартних завдань; в результаті процесу опредметнення сутнісних сил особистості вчителя створюються об'єкти матеріальної та духовної культури, мотиваційну основу творчої самореалізації складають внутрішні потреби вчителя; процес розгортання індивідуальної творчої самореалізації забезпечується комплексом особистісних функцій (самопізнання, самовизначення, самооцінка, самоконтроль, саморегуляція) та рядом засобів (самовиховання, самонавчання). Перспективним, на нашу думку, залишається вивчення та дослідження суті, змісту та умов формування творчої самореалізації вчителя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс / Андреев В. И. – Книга 2. – Казань : Издательство КГУ, 1998. – 320 с.
2. Бурая Л. В. Творческая самореализация школьника в системе интегрированных уроков искусства : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Бурая Людмила Владимировна. – Белгород, 2002. – 310 с.
3. Емельянцева С. Л. Исследование самореализации как актуальной проблемы в системе наук о человеке. Понятие самореализации в педагогической науке / С. Л. Емельянцева // Педагогика на рубеже веков : сб. науч. тр. – СПб, 1999. – С. 154–166.
4. Ефимова Е. А. Формирование творческой самореализации будущего педагога : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ефимова Елена Анатольевна. – Ишим, 2007. – 214 с.
5. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя [Текст] / В. И. Загвязинский. – М. : Педагогика, 1987. – 160 с.
6. Зайцева А. В. Творча самореалізація: теоретичні засади / А. В. Зайцева // Мистецтво та освіта. – 2007. – № 4. – С. 24–28.
7. Золотухина И. В. Сравнительный анализ творческой самореализации учителей в условиях инновационных и традиционных школ : дисс. ... канд. пед. наук. – Казань, 1997. – 172 с.
8. Сегеда Н. А. Підготовка майбутнього вчителя музики до професійної

- самореалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. А. Сегеда. – К., 2002. – 23 с.
9. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість учителя: визначення, теоретична модель, функції підготовки / С. О. Сисоєва // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 2. – С. 79–82.
 10. Ситникова М. И. Педагогические условия творческой самореализации личности молодого учителя : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ситникова Мария Ивановна. – Белгород, 1995. – 215 с.
 11. Современный словарь по педагогике / [авт-сост. Е. С. Рапацевич]. – М. : Современное слово, 2001. – 928 с.
 12. Теплова О. Ю. Формування готовності до творчої самореалізації майбутнього вчителя музики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Теплова Олена Юріївна. – Вінниця, 2005. – 309 с.
 13. Усова С. Н. Формирование готовности к профессиональной творческой самореализации будущего учителя начальных классов : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Усова Светлана Николаевна. – Казань, 2002. – 188 с.
 14. Филимонова С. И. Формирование готовности специалиста физической культуры к педагогической самореализации : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Филимонова Светлана Ивановна. – СПб., 1997. – 165 с.